

Лозова О.М. Психосемантика тексту: кроскультурний підхід //Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького педагогічного університету ім. Г. Сковороди.– 2006.– Вип. 9.– С. 93-96.

УДК

Ольга Лозова

(м. Київ)

ПСИХОСЕМАНТИКА ТЕКСТУ: КРОСКУЛЬТУРНИЙ ПІДХІД.

Резюме. В статті досліджується психосемантичний диференціальний простір представників українського етносу в його проекції на літературні тексти різних культур. Експериментально підтверджено гіпотезу про детермінацію сприймання й оцінки естетичного об'єкта як соціокультурними, так і етнокультурними чинниками.

Ключові слова: психосемантичне диференційне поле, український етнос, літературний текст, естетичний об'єкт.

O.Lozaova

Psychosemantics of Text: Cross-cultural Approach

Summary. The article explores psychosemantic differential field found in representatives of the ukrainian ethnic group as projected on literary text. The hypothesis that perception and evaluation of aesthetical objects is determined by socio-cultural and ethno-cultural factors were experimentally proved.

Key words: psychosemantic differential field, ukrainian ethnic group, literary text, aesthetical object.

Кожна культура має унікальну конфігурацію внутрішньокультурних елементів, які об'єднані "культурною темою", що визначає не тільки яким чином елементи культури співвідносяться один з одним, але і їхній зміст.

Концепція "картини світу" припускає насамперед когнітивний зміст - інформацію про спосіб пізнання людьми навколишнього світу. Дослідники

прагнуть відтворити картину світу, вписуючи в неї когнітивні настанови того або іншого народу, філософські уявлення, етичні норми, релігійні вірування.

Про роль мови, етнічного дискурсу, в когнітивній діяльності людини, про взаємозв'язок ментальності і культури писало багато дослідників, чії роздуми стали класикою даного напрямку: В. фон Гумбольдт, О. О.Потебня, П.О. Флоренський, Р.О. Якобсон, М.І. Жинкін, Є.Ф. Тарасов, Г.О. Брутян, Ю.О. Сорокін, А.Вежбицька та багато інших. Мову культури можна охарактеризувати як сукупність знакових засобів вираження людської діяльності, взятої на етнокультурному рівні. Здебільшого такі знакові засоби іменують етнознаковими.

Знаки культури несуть у собі конкретний зміст, що відбиває етнічні, локальні, регіональні й інші особливості позначуваних ними явищ. Тому в того або іншого етносу, у тих або інших природно-кліматичних умовах, у ту або іншу історичну епоху знаки культури здатні набувати різного сенсу.

Мова й ментальність народу існують у певному семантичному просторі, де вони виступають ефективними та специфічними засобом характерного етнічного дискурсу; Мова формує образ етнічного „ми” на противагу до образу „вони”. Будучи засобом етнічної комунікації, мова формує особливу мовну свідомість спільноти і багато в чому зумовлює колективне несвідоме. „...Саме мова є базовим символічним середовищем функціонування етнічності і, відповідно, засобом етнічної само ідентифікації; вона формує й етнічну самосвідомість” [6, с.135]. У мові відображені не тільки найбільш значимі цінності етносу, але й належні норми поведінки.

Національна література – типова етнознакова система, оскільки в основі відбитого в літературі світобачення лежить своя система предметних значень, когнітивних схем, етнічна свідомість. Саме зразки різнокультурних текстів склали об'єкт даного дослідження.

Предметом розгляду у даному статті виступила психосемантична структура літературних текстів, релевантних для тієї чи іншої етнічної культури. Ці літературні твори ми назвали *етноформуючими*, тобто творами,

що несуть у собі етноспецифічні риси дискурсу, які відбивають і одночасно визначають етнічну картину світу. Психосемантичне експериментальне дослідження зразків національних літератур мало на меті виявлення основних семіотичних одиниць українського етноформуального тексту та порівняльний аналіз психосемантики текстів української, німецької, турецької, китайської та іранської національних літератур.

Хід дослідження та обговорення результатів. В експерименті взяли участь 114 київських студентів у віці 18 - 24 років: 62 дівчат і 52 хлопців. Усі досліджувані – етнічні українці. Методичну базу даного експериментального етапу склали: метод семантичного диференціала, модифікований із метою дослідження; контент-аналіз тексту; окремі шкали Особистісного опитувальника Г.Ю. Айзенка, а саме шкала психотизму, шкала практичності, шкала тривожності, шкала брехні.

Стимульним матеріалом для суб'єктивного оцінювання послужили вісім об'єктів-текстів. Група стимулів була складена з урахуванням трьох критеріїв : приналежності твору до тієї або іншої національної культури, його віднесеності до певного культурного напрямку і його жанру.

З метою уніфікації умов сприймання всі тексти пред'являлися в перекладі російською мовою (яка для досліджуваних є другою мовою), без зазначення прізвищ авторів. З тієї ж причини зберігався спорадичний порядок подачі текстів із різних національних літератур, реалістичного або романтичного літературних напрямків, а також їх прозових та поетичних різновидів. Практична невпізнаваність авторства забезпечувала умови для вільної, незаангажованої локалізації твору в суб'єктивному семантичному просторі реципієнта.

На основі комп'ютерної програми SPSS 12. за допомогою методу головних компонент проводилася факторизація отриманих експериментальних даних. Для даної вибірки було встановлено рівень статистичної значимості факторів у показниках не нижче 7% і статистичної значимості шкал – 0.50.

Групу слов'янської поезії реалістичного напрямку в експерименті представлено віршем Т.Г.Шевченка "Маленькій Мар'яні". У результаті факторизації кореляційної матриці оцінок вірша були отримані п'ять факторів, що репрезентують 63 % вибірки.

Таким чином, осмислення реципієнтами цього твору відбулося із залученням різноманітних пластів суб'єктивності. Асоціації з моральним здоров'ям, силою, активністю людини середнього віку сполучаються тут з ознаками жіночої ментальності – сентиментальністю, притаманною багатьом творам української класичної літератури. Вочевидь, щемлива сентиментальність авторських роздумів про гірку долю жінки, звернена до маленької дівчинки, і спричинила захисне заперечення читачів, яке в характеристиці *надуманість* виявилось як підозра автора в нещирості. Втім, тут необхідно врахувати контекст часу: сьогодні дитина жіночої статі залишається втіленням ідилічного хронотопу, проте сучасна знаковість дитинства не містить у собі компонента негативного пророцтва, віщування.

Наступним об'єктом факторного аналізу стали оцінки респондентами новели Остапа Вишні "Природа й люди" – текстовий зразок української реалістичної прози. У результаті були отримані п'ять факторів, що пояснюють 70.5 % вибірки.

Незамислувата гумористична замальовка Остапа Вишні "Природа й люди" досить схвально оцінена досліджуваними. Оцінка вмотивована шкалами *хороший, жаркий, красивий*, що цілком логічно для атрибуції теми відпочинку в Криму, а шкали *сильний, активний, швидкий* описують метаморфози „уприроднених” відпочивальників-героїв твору. Визнаний *етнічно своїм, жіночним*, але *сильним*, текст, проте, провокує проєкцію такої риси реципієнтів, як підозріливість у нещирості. Останнє, очевидно пов'язано з позірною легкістю позитивних трансформацій героя.

Ряд іноетнічних текстів, запропонованих для перцепції українському читачеві, розпочинали тексти німецької класичної літератури

Факторний аналіз уривку з драми Ф. Шіллера “Підступність і кохання” показав групування оцінок навколо п'яти факторів, які репрезентують 68.6 % вибірки.

Текст містить в собі протест проти духовного пригнічення та політичної тиранії, малюючи героя сильного, бунтарського духу, впевненого у власних силах у боротьбі проти гніту та сваволі. Шіллер звертається до народної творчості, але, на противагу українській, німецька звеличує образ людини – бунтаря, народного героя, який є „благородним розбійником”. У центрі української усної народної творчості знаходиться жінка, слабка, пригнічена напруженою працею, або замріяна тендітна дівчина-красуня, у той час як у німецькому фольклорі це – молодий, сильний фізично та духовно, чоловік, готовий до боротьби. Звідси – визначення твору як етнічно чужорідного, маскулінного та напруженого, звідси етнічна тривожність українського читача.

Факторизація кореляційної матриці оцінок фрагменту роману Г. Белля “Де ти був, Адам?” (німецька реалістична проза) виявила шість факторів, які репрезентують 70.46 % вибірки.

В той час як визначні твори української повоєнної літератури характеризуються доброзичливістю, правдивістю, витонченістю та відкритістю, перевагою моральних та естетичних цінностей, німецька література цього періоду постає як значно менш практично орієнтована, недієва, без претензії на домінуючість та владарювання. Вона вчить самозаглибленості, орієнтації тільки на власні сили та ресурси.

XX століття стало переломним етапом в існуванні двох етносів, значно відбилося на ментальності сучасних їх представників: змінився характер літератури, відбулася переоцінка цінностей та переорієнтація домагань. Післявоєнні роки з перемогою руйнуванням Третього Рейху великою мірою змінили світобачення німецького етносу, притупили його самовпевненість, але для українців тотальних свідомісних зрушень не відбулося. Таким чином, можна говорити про відносну стабільність етнічної свідомості українців і

лабільність та рухливість ментальних конструктів німецької свідомості, яка традиційно була більш дієвою та краще пристосованою до реалій життя. Цим пояснюються не тільки відчуття очікуваного обману в українських читачів, але й етнічна чужорідність для них аналізованого тексту.

Наступні два тексти представляють класичну китайську літературу. Факторизація матриці оцінок поезії Ду Фу "Прощання бездомного" (китайська романтична поезія) показала наявність шести факторів, що репрезентують 69.1 % вибірки.

Незважаючи на важку мінорну тональність, твір сприймається явищем експресивно-динамічним, рухливим. Спостерігається очевидна експлікація таких ознак колективної свідомості: терплячість (пов'язана з віковою зрілістю); тривожність перед лицем можливого обману (українець важко сприймає описану у творі ситуацію втрати малої батьківщини, хати, матері); категорії вольових компонентів характеру (в семантиці понять твердість, холодність, важкість – третій фактор). Твір класичної китайської літератури, апелюючи до етнічної свідомості українського читача, активізує в ньому перш за все таку якість, як мужність.

Аналіз оцінок новели Лу Сіня "Паперовий змії" (китайська реалістична проза) показав наявність шести факторів, що репрезентують 69.7 % вибірки.

Новела Лу Сіня "Паперовий змії" являє собою елегійну сповідь немолодої людини про гріх далекого дитинства – звідси вплив вікового фактору. Відповідно, високі показники за шкалою брехні видають захисну реакцію реципієнтів на суто психотичний вчинок героя. Важкість переживань героя активізувала жіночу позицію в сприйнятті й оцінюванні цього, когнітивно доступного, у цілому, об'єкта.

Результатом факторизації кореляційної матриці вірша-байки Насира Хосрова "В тіні чинари" (персько-таджицька реалістична поезія) стали шість факторів, що репрезентують 69.8 % вибірки. Змістова простота, композиційна нескладність байки, повчальність її сюжету не могла не

викликати етнічного реагування читачів. Фактор доступності забезпечено легкістю сприймання незамислуватого наративу, його простої мови та стилістики. Експансивна поведінка юного героя байки могла викликати захисну реакцію (облудність, тривожність). Динамізму текстові надає ідея зростання, а маскулінності – ефект справедливого морального вивищення одного героя над іншим.

Факторизація кореляційної матриці новели Махмуда Теймура "Милосердний Будда" (турецька реалістична проза) показала чотири фактори, які репрезентують 58.1 % вибірки.

Суб'єктивні враження читачів доволі суперечливі: з одного боку, легкодоступність, добродушність та м'якість головного героя, з іншого – очевидна психотичність його вчинку, яка й стривожила реципієнтів, зафіксована в семантиці другого фактора. Зміст першого фактора цілком інспірований ставленням до героя в українській культурі (навіть очевидну відразність героя парадоксально змінено на характеристику "гарний"). Текст, як і його головний герой, неспішний, повільний, скам'янілий, спостерігається тривала відсутність динаміки сюжету. В комплексі з деякими жіночими рисами героя (опіка, любов до дітей) створюється експресивність "жіночого тексту", яка бентежно контрастує з фінальним чоловічим вчинком.

Таблиця 1. містить у собі сукупні дані вищенаведених вимірювань.

Таблиця 1. Психосемантичні параметри етнокультурних текстів.

		Етнічні тексти							
		Український		Німецький		Китайський		Турецький	
		поезія	проза	поезія	проза	поезія	проза	поезія	проза
С Е М А Т И Ч Н И Й Д И Ф Е Р Е Н Ц І А Л	Ф1	Здорова позитивність	Позитивна оцінка	Емоційна напруженість	Тривожна сила	Позитивна експресивність	Позитивна естетичність	Естетика динамізму	Безумовна позитивність
	Ф2	Надуманість	Нещирість	Активність віку.	Загроза обману, недовіра.	Загроза обману, недовіра	Психотична акцентуація	Астенічність	Вигадливість
	Ф3	Етнічність	Етнічність	Етнічна тривожність	Віковий вплив	Негативна сила	Ясність простоти.	Маскулінність	Етнічна позитивність
	Ф4	Сила віку	Сила	Активність	Етнічна чужорідність	Толерантність	Фемінність	Ювенільна етнічність	Статеві-вікова активність
	Ф5	Фемінна етнічність	Зріла фемінність	Маскулінність	Фемінність	Маскулінна етнічність	Віковий вплив	Доступність	
	Ф6	Активність		Позитивна оцінка	Простота		Сила	Віковий вплив	

Висновки.

Етнічно свій текст атрибутується конструктами *сильний, хороший, жаркий, красивий, активний, швидкий, жіночний* (але *сильний*).

Відносна стабільність етнічної свідомості українців і лабільність та рухливість ментальних конструктів німецької свідомості пояснює не тільки

відчуття очікуваного обману в українських читачів, їх етнічна тривожність, але й етнічна чужорідність для них аналізованих текстів німецької літератури.

Твори китайської літератури, апелюючи до етнічної свідомості українського читача, активізують в ньому перш за все таку якість, як мужність, терплячість, тривожність перед лицем можливого обману, твердість, холодність.

Тексти іранської та турецької національних літератур відповідають у ментальності українського читача таким її рисам, як жіночність, повільність, відсутність динаміки сюжету при динаміці почуттів, орнаментальність та намагання прикрасити реальність.

В цілому, серед запропонованого ряду текстів близькими етнічній ментальності українських читачів виявилися тексти української, турецької, іранської та китайської літератур, причому така близькість визначається як етнокультурними, так і соціокультурними параметрами.

Література.

1. Вежбицка А. Концептуальные основы психологии культуры // Вежбицка А. Язык. Культура. Познание. – М.: Русские словари, 1996. – С.376-404
2. Лотман Ю.М. Избранные статьи в 3-х т. Т. 1 Статьи по семиотике и типологии культуры. – Таллин: Александра, 1992. – 479 с.
3. Потебня А.А. Мысль и язык // Потебня А.А. Теоретическая поэтика. – М.: Высшая школа, 1990. – с. 22-54.
4. Русанівський В.М. Єдиний мовно-образний простір української ментальності // Мовознавство, 1993. - № 6. – с. 3-13.
5. Сепир Э. Язык. Введение в изучение речи // Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М., 1995
6. Сикевич З.В. Национальное самосознание русских. – М., 1996.